

Література

1. Кисляк О.П. Практичні рекомендації психологам стосовно специфіки роботи з особами підліткового та юнацького віку, хворими на ДЦП, які переживають внутрішньо особистісний конфлікт // Практична психологія та соціальна робота. – 2005. - № 10. – С. 59-63.
2. Косенко О. Реабілітація - справа загальнонаціональна // Соціальний захист. – 2005. - № 9 – С. 5-7.
3. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Державної типової програми реабілітації інвалідів” / www.rada.gov.ua.
4. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю з функціональними обмеженнями. Навчально-методичний посібник для соціальних працівників і соціальних педагогів / За ред. Капської А.Й. – К., 2003. – 168 с.
5. Технології соціально-педагогічної роботи: Навчальний посібник // За заг. ред. Капської А.Й. - К., 2000. - 372 с.

Надійшла до редакції 31.10.2007 р.

Л.В. Рень

ВЗАЄМОДІЯ СУСПІЛЬНИХ ІНСТИТУЦІЙ У ПРОЦЕСІ ЗДІЙСНЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ “ДІТЕЙ ВУЛИЦІ”

Автор розглядає питання діяльності суспільних інституцій та їх взаємодію у сфері соціально-педагогічної підтримки „дітей вулиці”. Проаналізовано існуючу систему допомоги цій категорії дітей та запропоновано заходи її вдосконалення.

Автор рассматривает вопрос деятельности общественных учреждений и их взаимодействие в сфере социально-педагогической поддержки „детей улицы”. Проанализирована существующая система помощи этой категории детей и предложены мероприятия ее усовершенствования.

The author considers the question of public institutions' activity and their interaction in the field of social and pedagogical support of the street children. The existent system of the help to this category of the children was analyzed and measures of its perfection was offered.

Зміна цінностей і ціннісних орієнтацій суспільства посткомуністичного періоду, загальної соціокультурної ситуації загострила проблеми, пов'язані з соціальним статусом і захищеністю різних верств населення України, особливо дітей та молоді. Це в свою чергу зумовило появу такого соціально-педагогічного феномену, як „діти вулиці”, дитяча безпритульність, бездоглядність. Сутність цього явища полягає у недостатньому піклуванні за дітьми та підлітками з боку сім'ї та держави, відсутності педагогічного нагляду, здорової моральної атмосфери, постійних і нормальних умов життя.

Офіційної статистики щодо кількості бездоглядних і безпритульних дітей в Україні, які виховуються переважно в умовах вулиці, немає. За даними Державного комітету у справах сім'ї та молоді, у державі налічується більше 100 тисяч дітей-сиріт до 18 років, з неофіційних джерел—10 мільйонів 700 тисяч; причому, кожна восьма-дев'ята дитина—кругла сирота при живих батьках; у більше як 60 тисяч неблагополучних сімей проживають і виховуються 136 тисяч дітей. [4, 33]. За даними Міністерства внутрішніх справ України, за підсумками 2003р. працівниками міліції до органів внутрішніх справ доставлено 24 тис. неповнолітніх за бродяжництво та 10 тис. за жебракування. [5, 17].

Окреслені масштаби проблеми вимагають негайного втручання державних органів, громадських організацій. Соціально-педагогічна підтримка дітей вулиці має здійснюватись комплексно, шляхом залучення різноманітних соціальних інституцій, їх ефективної взаємодії.

Проблема поширення „дітей вулиці” тією чи іншою мірою розглядалася у працях багатьох науковців. Так, характеристику понять „діти вулиці”, „безпритульність”, „бездоглядність” можна знайти в працях О.В.Безпалько, О.М. Панова, С.В. Толстоухової, Є.І. Холостової; специфіка професійної діяльності соціального педагога з безпритульними дітьми досліджувалася

Л.М. Артюшкіною, А.О. Паляничко, Капська А.Й.; аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, провели О.Г. Антонова-Турчаненко, І.В. Пеша. Питання взаємодії суспільних інституцій у процесі здійснення соціально-педагогічної підтримки „дітей вулиці” вивчене мало, тому потребує окремого розгляду та аналізу.

Мета нашої статті - розглянути та проаналізувати діяльність суспільних інституцій та їх взаємодію у сфері соціально-педагогічної підтримки „дітей вулиці”, запропонувати заходи вдосконалення існуючої системи допомоги безпритульним та бездоглядним дітям.

Поняття „діти вулиці” не є юридичним терміном, адже його нема ні в законах, ні в інших законодавчих актах. Немає також універсальної концепції трактування феномену „дітей вулиці”. Це явище часто пов’язують з дитячими правопорушеннями, злочинністю, наркоманією, проституцією та безробіттям.

Визначаючи поняття „діти вулиці”, українські державні органи керуються концепцією Ради Європи, де зазначається, що: “Діти вулиці”- це діти або підлітки, молодше 18 років, які живуть на вулиці більш-менш тривалий відрізок часу. Вони мігрують з одного місця на інше, мають свої групи і контакти на вулиці. Їхня офіційна адреса—адреса батьків чи адреса установи соціально захисту. “Дітей вулиці” відрізняє від інших те, що вони не мають контактів (або мають, але дуже мало) з батьками, школами, соціальними закладами, установами та організаціями, які несуть за них відповідальність [1, 22-23].

Поняття “діти вулиці” розглядаються як неструктурований об’єкт: до нього належать діти, які залишилися без батьківської опіки й визначеного місця проживання; діти, які мають сім’ю, але тимчасово втратили з нею зв’язки; мають дім і сім’ю, але перебувають протягом дня на вулиці; схильні до бродяжництва та інших видів асоціальної поведінки. “Діти вулиці” можуть бути офіційно не визнані позбавленими батьківської опіки. Але фактично вони можуть бути визнані соціальними сиротами, оскільки батьки з певних причин не займаються їхнім вихованням.

Зауважимо, що в Україні поняття “діти вулиці” об’єднує в собі два інших: “безпритульні діти” та “бездоглядні діти”. Безпритульні—це діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім’ї або дитячі заклади, де вони виховувалися, і не мають певного місця проживання. Бездоглядні - це діти, не забезпечені сприятливими умовами для фізичного, духовного та інтелектуального розвитку (матеріальне благополуччя сім’ї, належне виховання, догляд та дбайливе ставлення до дитини, здорова моральна атмосфера тощо). Відповідно дитяча бездоглядність - це послаблення чи відсутність нагляду за поведінкою, розвитком, самопочуттям дитини з боку батьків чи осіб, які їх замінюють [5, 14].

Політика держави щодо соціального захисту безпритульних та бездоглядних дітей ґрунтується на положеннях Законів України „Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх”, „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю”, „Про охорону дитинства”, Указів Президента України „Про Державну програму запобігання дитячій бездоглядності на 2003-2005 роки”, „Про Комплексну програму профілактики злочинності на 2001 - 2005 роки”, “Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей”. У цілому ця сфера соціального захисту регулюється близько 15 нормативно-правовими актами. Урядом затверджено ряд загальнодержавних програм, що мають вирішити проблему дитячої безпритульності. Зокрема, нещодавно затверджено „Програму профілактики дитячої злочинності та безпритульності на 2007-2009 роки”, „Програму подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006 - 2010 роки”.

Створена в Україні система підтримки дітей вулиці передбачає діяльність і співпрацю таких установ та організацій:

- служби у справах дітей;
- центри соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді;
- загальноосвітні школи;
- клуби за місцем проживання;
- кримінальна міліція у справах неповнолітніх;
- заклади охорони здоров’я;
- притулки для неповнолітніх;
- центри соціально-психологічної реабілітації;
- громадські організації.

Служби у справах дітей відповідно до поставлених перед ними завдань розробляють і здійснюють заходи, спрямовані на запобігання та подолання безпритульності та бездоглядності

неповнолітніх. Практично робота служб зводиться до виявлення та обліку неблагополучних сімей, у разі потреби вилучення дітей з цих сімей, позбавлення батьківських прав, влаштування неповнолітніх до спеціальних установ, прийомних сімей. Служби у справах дітей можуть створювати притулки для неповнолітніх, їм підпорядковуються центри соціально-психологічної реабілітації.

Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді здійснюють соціально-реабілітаційні заходи щодо відновлення соціальних функцій, психічного та фізичного стану дітей, які зазнали жорстокості, насильства, потрапили в кризові ситуації. ЦСССДМ проводять вуличну роботу, яка передбачає організацію масових, колективних та групових форм виховної роботи на вулиці. Іншими словами, це організація продуктивного дозвілля, у процесі якого здійснюється формування здорового способу життя, розкриття творчих навичок та здібностей. Важливим напрямком роботи ЦСССДМ у підтримці „дітей вулиці” є створення на базі притулків для неповнолітніх консультативних пунктів, шкіл соціальної адаптації, проведення соціально-психологічних тренінгів, культмасових благодійних акцій, а також надання організаційно-методичної допомоги педагогічному колективу притулку. Спеціалісти ЦСССДМ готують волонтерів до роботи з „дітьми вулиці”.

ЦСССДМ тісно співпрацюють з соціальними педагогами загальноосвітніх закладів. Спільно вони проводять різноманітні заходи по формуванню здорового способу життя. Соціальні педагоги шкіл ведуть облік неблагополучних сімей, дітей з девіантною поведінкою, що дозволяє скласти соціальний паспорт мікрорайону. Така інформація може бути корисною і необхідною для служб у справах дітей, ЦСССДМ. Залежно від проблем дітей соціальний педагог виконує посередницьку функцію, направляючи неповнолітніх до відповідних установ та організацій.

Клуби за місцем проживання займаються організацією дозвілля молоді. Вони залучають дітей до творчості, діяльності за інтересами.

Кримінальна міліція у справах неповнолітніх займається профілактикою і розкриттям злочинів. Працівники кримінальної міліції самостійно або спільно з ЦСССДМ, службами у справах дітей та управлінням освіти проводять рейди „Діти вулиці”, „Вокзал”, „Підліток”, „Жебракування”, в ході яких виявляються та затримуються діти, що залишили сім'ю чи навчально-виховні заклади. Після затримання безпритульної чи бездоглядної дитини кримінальна міліція з'ясовує місце її проживання, причини бродяжництва. Залежно від обставин неповнолітнього можуть повернути до сім'ї, інтернату, доставити у притулок або до приймальника-розподільника.

Майже у кожній безпритульній дитині спостерігаються серйозні проблеми зі здоров'ям. Тому неповнолітній, потрапляючи до установи соціальної реабілітації, спочатку перебуває у карантинній групі, де лікарі закладу проводять його обстеження та лікування, а у разі потреби направляють до місцевих закладів охорони здоров'я на стаціонарне лікування.

Соціально-педагогічна підтримка дітей вулиці здійснюється безпосередньо у притулках для неповнолітніх та центрах соціально-психологічної реабілітації.

У притулку для неповнолітніх згідно з „Типовим положенням про притулок для неповнолітніх служби у справах неповнолітніх” дитина може перебувати не більше 90 діб. За цей час неповнолітньому надається медична, психологічна, соціально-педагогічна, юридична допомога, визначається подальше місце перебування дитини. У притулках формуються групи за статевою ознакою та віковим критерієм. Таким чином, утворюються групи хлопчиків, дівчаток підліткового віку та дітей дошкільного віку кількістю в середньому по 10 чоловік

При цьому не враховується один із головних, на нашу думку, критеріїв - місце попереднього перебування дитини. За цим критерієм вихованців притулку умовно можна поділити на дітей, що перебували в сім'ї до того, як потрапили до соціального притулку, та дітей, що перебували на вулиці. Це зовсім різний контингент неповнолітніх, який відповідно вимагає різних підходів у роботі. Програма реабілітації вихованця притулку, яка має складатися спеціалістами, повинна включати як індивідуальну, так і групову форми роботи. Перебування дітей двох означених категорій разом, їхнє тісне спілкування може бути небезпечним. Адже це приводить до явища „соціального інфікування”, коли діти з вулиці „заражають” дітей, що до притулку перебували в сім'ях, потягом до вільного життя, демонструючи особливості вуличної культури та розповідаючи про переваги їхнього вибору.

Незважаючи на комплексний характер реабілітаційних заходів, що надає притулок вихованцям, робота цих закладів є недостатньо ефективною. Про це свідчить той факт, що 27% з опитаних дітей-бродяг перебували у притулках по 2-3 рази, 15% дітей—від чотирьох до дев'яти разів, десять разів і більше - 14% [3, 71]. Причиною такої ситуації є невідпрацьований механізм взаємодії з

середовищем, до якого направляють дитину з притулку, не здійснюється соціальний супровід вихованця.

Отже, технологія надання допомоги неповнолітньому у притулку носить незавершений характер, оскільки досягнуті у процесі виховання у закладі результати не закріплюються в майбутньому. У біологічній сім'ї чи інтернатному закладі, куди направляють дитину після притулку, не створюються належні соціально-психологічні умови для перебування дитини, і вона знову тікає на вулицю.

З метою уникнення повторного перебування неповнолітніх у притулках і налагодження системи допомоги дітям вулиці з 2004 року почали створюватися центри соціально-психологічної реабілітації дітей. Згідно з „Типовим положенням про центр соціально-психологічної реабілітації дітей” це заклади соціального захисту, що створюються для тривалого (стаціонарного) або денного перебування дітей віком від 3 до 18 років, які опинилися у складних життєвих обставинах, надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги (п.3). Тривалість перебування дитини у центрі визначається психолого-медико-педагогічною комісією, але цей термін має бути не більше 9 місяців у разі стаціонарного перебування та 12 місяців - денного перебування.

Прийняття дитини до закладу здійснюється за висновком психолого-медико-педагогічної комісії на підставі направлення служби у справах неповнолітніх і за клопотанням органів опіки та піклування, управління освітою, у справах сім'ї, молоді та спорту, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, кримінальної міліції у справах неповнолітніх, притулків, батьків. У разі особистого звернення дитини до центру її направляють до притулку.

Діяльність центрів соціально-психологічної реабілітації не виключає роботи притулків, а навпаки - передбачає їх взаємодію. Однак, як показала практика, притулки для неповнолітніх реорганізуються в центри соціально-психологічної реабілітації дітей.

Суттєву допомогу державним структурам у роботі з дітьми вулиці надає діяльність громадських та інших недержавних організацій, а також підтримка з боку міжнародних організацій, які опікуються цією проблемою в Україні. Міжнародні організації ЮНІСЕФ, „Карітас”, „Європейський Рух”, „Надія і житло для дітей”, „Отчий дім”, „Лікарі світу - США”, Міжнародне товариство прав людини, „Kerkinactie”, а також зарубіжні благодійні організації „СОС-Кіндердорф Інтернешнл” (Австрія), „Надії дітей” (Швеція), Німецько-Польсько-Українська Спілка Східної Європи реалізують та сприяють впровадженню проектів допомоги безпритульним та бездоглядним дітям в Україні.

Основною метою діяльності громадських організацій, які надають підтримку „дітям вулиці”, є всебічна підтримка дітей у кризових ситуаціях, надання соціально-психологічної реабілітації в недержавних притулках та центрах соціально-психологічної реабілітації; надання житла, харчування, одягу; оздоровлення в літніх таборих. Серед недержавних організацій можна виділити групу організацій, які вивчають проблему безпритульності на інформаційно-аналітичному рівні, виконують соціологічні дослідження, опитування з метою пошуку ефективних практичних форм та методів роботи з цією категорією дітей та їхніми родичами. Однак, відсутність співробітництва з відповідними державними структурами на місцях та на національному рівні не сприяє організації ефективної підтримки „дітей вулиці”.

Останнім часом помітну роль у вирішенні проблеми безпритульних неповнолітніх в Україні відіграють засоби масової інформації. Телевізійні програми „Дитяча пошукова служба”, „Милосердя”, що створені телерадіокомпанією „Магнолія-ТВ”, і програма „Без табу” не лише висвітлюють проблему, а й сприяють влаштуванню долі кожної конкретної дитини, яка опинилася в кризовій ситуації.

Незважаючи на роботу, що проводиться на державному та місцевому рівнях, взаємодію державних і громадських установ, це не вирішує проблему дитячої безпритульності та бездоглядності. Феномен „дітей вулиці” залишається гострою проблемою нашого сьогодення. Проаналізувавши систему допомоги безпритульним та бездоглядним дітям, ми побачили, що у цьому напрямку здійснюються в основному реабілітаційні заходи. Але, як відомо, проблему краще попередити, ніж вирішувати. На нашу думку, допомога дітям вулиці не буде ефективною, якщо в цій системі відсутня важлива первинна ланка - інституція, яка здійснює соціально-педагогічну профілактику дитячої безпритульності та бездоглядності.

Зазначимо, що соціально-педагогічна профілактика безпритульності неповнолітніх—це система заходів, спрямована на вивчення особливостей розвитку та виховання неповнолітніх, умов їхнього виховання та навчання, причин аморальної, протиправної, іншої асоціальної поведінки, що призводить до безпритульності, та використання отриманих знань у діяльності щодо попередження поширення безпритульності неповнолітніх. Причому, у сучасній практиці виділяють первинну, вторинну та третинну профілактику [4, 36].

Первинна профілактика носить інформаційний характер, так як спрямована на формування в особистості неприйняття та категоричну відмову від певних стандартів поведінки та негативних звичок. Вторинна профілактика має на меті виявлення негативних змін у поведінці людини, обмеження поширення окремих негативних явищ, що мають місце в суспільстві чи соціальній групі. Третинна профілактика - це комплекс соціальних, освітніх та медико-психологічних заходів, спрямованих на відновлення особистісного та соціального статусу людини, повернення її в сім'ю, освітній заклад, до суспільно корисної діяльності [4, 36].

Як показало вивчення, надання допомоги „дітям вулиці” в основному зводиться до здійснення заходів третинної профілактики, реабілітації, які реалізуються у державних та недержавних закладах, таких як: притулки для неповнолітніх, центри соціально-психологічної реабілітації, центри допомоги дітям, що опинились у складній життєвій ситуації, центри соціальної реабілітації дезадаптованих дітей і підлітків, центри тимчасового перебування дітей та ін. Однак, вирішення проблеми дитячої безпритульності та бездоглядності має розпочинатися із заходів первинної і вторинної профілактики цього явища. Тому актуальним є питання створення інституції, яка має займатися профілактикою дитячої безпритульності. В Україні робляться перші кроки по створенню відповідних центрів.

Першочерговою ланкою в системі допомоги безпритульним та бездоглядним дітям має стати Центр соціально-профілактичної роботи з дітьми. Цей заклад повинен виконувати функцію координатора діяльності різних суспільних інституцій у процесі надання соціально-педагогічної допомоги дитині. Він має підпорядковуватися службі у справах дітей, взаємодіяти із закладами охорони здоров'я, загальноосвітніми закладами, кримінальною міліцією у справах неповнолітніх, ЦСССДМ, клубами за місцем проживання, громадськими організаціями та ін.. Пропонуючи таку систему допомоги „дітям вулиці”, механізми взаємодії різних інституцій мають бути переглянуті і потребують окремого вивчення.

Отже, проблема бездоглядності та безпритульності у дитячо-підлітковому середовищі на сьогодні досить актуальна для України. Масштаби соціального сирітства, втрата сім'ями своїх виховних функцій, що є основними передумовами виходу дитини на вулицю, зростають. Можна відмітити значні кроки щодо подолання безпритульності, допомоги цій категорії дітей як з боку держави, та і з боку громадських організацій, ЗМІ. Однак існуюча система і механізми взаємодії окремих її елементів не є дієвими, адже на низькому рівні організації знаходиться соціально-профілактична робота у цій сфері.

Комплексний підхід у системі подолання бездоглядності і безпритульності дітей передбачає об'єднання зусиль усіх зацікавлених відомств, громадських організацій, вчених і педагогів. Для реалізації цих стратегічних задач необхідно:

- ініціювати широке експертне і громадське обговорення феномену „діти вулиці”;
- переглянути існуючу систему надання допомоги „дітям вулиці”, зробивши акцент на профілактику цього явища;
- розробити механізм взаємодії суспільних інституцій у новій системі допомоги безпритульним та бездоглядним дітям;
- залучити територіальні громади до вирішення існуючої проблеми;
- здійснити підготовку недержавним сектором альтернативних аналітичних доповідей, що стосуються найбільш істотних для дитинства проблем;
- залучити НДО до розробки проектів програм соціального розвитку, вироблення індикаторів і критеріїв оцінки їхньої ефективності;
- організувати міждисциплінарне обговорення важливих дитячих проблем і механізмів, що працюють на їхнє вирішення.

Література

1. Автомонов П.П., Жогло Л.В. Діти вулиці: проблеми та профілактика // Практична психологія та соціальна робота. - 1998. - №8. - С. 22-26.
2. Гребиниченко Р.В. Взаємодія органів виконавчої влади, установ та організацій у роботі з „дітьми вулиці” // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. - 2003. - № 1. - С. 85-87.
3. Громадська думка: дослідження, аналіз, висновки. - К.: ДЦССМ, 2003. - 164 с.
4. Лебедева І. Актуальність профілактики безпритульності неповнолітніх у соціально-педагогічній теорії і практиці: соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю // Соціальна педагогіка: теорія і практика - 2005. - №2. - С. 33-38.
5. Проблеми бездоглядності та безпритульності дітей: тематична державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2003 року. - К., 2004.
6. Типове положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей // Нормативні матеріали для забезпечення діяльності закладів соціального захисту дітей. - К., 2005.

Надійшла до редакції 17.11.2007 р.

Л.М. Різник

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

У статті розкриті основні напрями роботи соціального педагога у психологічній службі загальноосвітньої школи.

В статье раскрыты основные направления работы социального педагога в психологической службе общеобразовательной школы.

In article the basic directions of work of the social teacher in psychological service of a comprehensive school are opened.

Соціальні педагоги та практичні психологи навчальних закладів є головною ланкою в структурі психологічної служби освіти України. Їх діяльність регламентується Положенням про психологічну службу та іншими нормативно-правовими документами психологічної служби системи освіти.

До недавню в загальноосвітніх навчальних закладах функцію соціального педагога виконували класні керівники, вихователі груп продовженого дня, організатори дитячих колективів, тренери та керівники гуртків, заступники директорів з навчально-виховної та виховної роботи.

Листом Міністерства освіти і науки України від 15.06. 2004 р. №1/9 – 324 „Про внесення змін і доповнень до нормативів чисельності практичних психологів та соціальних педагогів навчальних закладів” визначено, що з 2004 - 2005 навчального року в закладах освіти вводиться і ставки практичних психологів і ставки соціальних педагогів, із розрахунку 1 ставка на 700 учнів міської школи.

Якщо практичні психологи за п'ятнадцять років існування служби вже накопичили певний досвід, то соціальні педагоги відчувають нагальну потребу в окресленні функцій, змісту роботи та у навчально-методичному забезпеченні своєї діяльності в закладі освіти. Тому предметом нашої уваги є з'ясування особливостей роботи соціального педагога в загальноосвітній школі.

Сучасні дослідження із соціальної педагогіки присвячені переважно проблемам специфіки роботи соціального педагога з певними категоріями населення (А. Й. Капська, І. Д. Зверева, Л.І. Міщик, Р.В. Овчарова, П.А. Шептенко, Г.А. Вороніна та ін.). Напрями професійної діяльності соціального педагога досліджують Ю.В. Мельник, С.В. Шаргородська, Ж.В. Серкіс. Зміст соціально-педагогічного патронажу у загальноосвітньому навчальному закладі розкриває В.В. Шульга. Детально розглядається питання нормативно-правового забезпечення діяльності соціального